

TAUTOSAKINĖS MEDŽIAGOS PRISTATYMAS

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXVIII 2009

KOMUNISTINIAI VADAI IR ŽMONIŲ BŪSENA LIETUVOJE UŽRAŠYTUOSE ANEKDOTUOSE

BRONISLAVA KERBELYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Anekdotais vadinami jokios cenzūros nepaliesiti humoristiniai individų elgesio ir visuomenės klimato vertinimai plinta nepaisydami etninių skirtumų ir valstybių sienų. Šiais laikais jie platinami per populiarią spaudą, televiziją ir ypač – per internetą. Vyresnės kartos žmonės mena laikus, kai politiniams anekdotams platinti minėtų priemonių naudojimas buvo neįmanomas, tačiau Lietuvoje tuoj pat buvo pasakojami nežinia kur ir kieno pradėti ciklai, ką tik emę plisti iš lūpų į lūpas Rusijoje ir kitose buvusios Tarybų Sąjungos respublikose.

Straipsnio objektas – Lietuvoje pasakoti (dažniausiai lietuviškai) iš kitų šalių perimti naujoviškų anekdotų ciklai, susiformavę XX a. antrojoje pusėje.

Darbo tikslas – pamėginti išsiaiškinti, kokie kitų tautų tradicijose sukurti anekdotai buvo pasakojami Lietuvoje, kuo tuos ciklus papildė mūsų žmonės.

Tyrimui pasirinkti anekdotų ciklai, kuriuose reiškia nuomonė apie XX a. antrosios pusės komunistinius veikėjus (Staliną, Chruščiovą, Brežnevą), išjuokiama propaganda, komiškai vaizduojamos kino filmuose sukurtos herojiškos asmenybės, atsispindi to meto žmonių gyvenimo sąlygos. Pasirinkimą lėmė tai, kad straipsnio autorė yra šių anekdotų aktyvaus funkcionavimo amžininkė.

Pasirinktų ciklų anekdotų Lietuvoje užrašyta labai nedaug. Tarp B. Kerbelytės „Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge“ (toliau – KLPTK 4) susistemintų daugiau kaip šešių tūkstančių paskelbtų spaudoje ir Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomų anekdotų yra tik apie 150 kūrinėlių (daugumos 1990–1992 m. užrašyta po vieną variantą). Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros magistrantas Valdas Kiškis 2006–2008 m. iš moksleivių ir kariškių surinko, iš savo atminties užrašė bei internete aptiko daugiau kaip tūkstantį anekdotų tekstų. V. Kiškio rinkiniai „Anekdotai apie vaikus“ (toliau – VDU ER 1370) ir priedas prie bakalauro darbo „Šiuolaikiniai kariški anekdotai Lietuvoje“ (saugomo Etnologijos ir folkloristikos katedroje) mus dominančius ciklus papildė anekdotais apie Čiapajevą, Štirlicą ir padėjo susipažinti su dabartinių jaunų žmonių repertuaru. Apie tam tikrų pasakų ar dainų populiarumą XIX–XX a. tradicijoje, apie regioninę sklaidą sprendžiama pagal užrašytų variantų skaičių, tuo tarpu anekdotų fiksavimo duomenys tikrosios padėties visiškai neatspindi. Dėl to negausią medžiagą stengtasi papildyti straipsnio autorės prisiminimais apie anekdotų pasakojimą ir girdėtus kūrinėlius.

Tyrimo metodai – aprašomasis, tekstų semantinės interpretacijos.

Žodžiai raktai: naujoviški anekdotai, politiniai anekdotai, armėnų radijas, Stalinas, Chruščiovas, Brežnevas, Gorbačiovas, Čiapajevas, Štirlicas, čiukčius.

Vyresnės kartos žmonės gali prisiminti, kaip staiga išpopuliarėdavo anekdotai, kurių centre buvo išgalvotas kūrėjas, žinomas veikėjas, kokios nors tautos atstovo ar vaiko įvaizdis. Humoristinių kūrinių plitimą stebėjo folkloro tyrinėtojai ir, pasakodami anekdotus, net patys dalyvavo jų sklaidos procese. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakininkai XX a. septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje net patys sukurdavo anekdotams užrašyti tinkamą atmosferą. Žiemą, trumpam susirinę pasišildyti arbata, daugelis pasakodavo anekdotus – ir „nekaltus“, ir tuos, kuriuos pasakoti tada buvo pavojinga. Anekdotais domėjęsis archyvaras Klimas Viščinis vieną kitą kūrinių paskui užrašydavo. Jis stengėsi fiksuoti ir tai, ko to meto valdžia netoleruotų, bet tuoj pat fiksuoti, matyt, nedrįso, o vėliau jo atmintyje išlikdavo vos keli kūrinių. Tautosakos rinkėjai, kurie XX a. septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje užrašinėjo tik anekdotus (Vincas Akelis, Paulius Drevinis, Vladas Laska), beveik neužfiksavo to meto valdžiai nepalankių siužetų. Vilniaus universiteto kraštotyrimų ramuvos 1979 m. ekspedicijos dalyvių atrasto unikalaus anekdotų pasakotojo Vladislavo Šliavo turtینگame repertuare pasitaiko anekdotų apie Hitlerį, bet nėra tuo metu aktualių politinių kūrinių. Daug tokių anekdotų 1990–1992 m. paskelbta „Vakarinių naujienų“ laikraštyje. Nurodomos užrašytojų – žinomų žurnalistų – pavardės, tačiau dalis asmenų vis dar slapstėsi už Pinceto ir kitokių pseudonimų. Ne visada aišku, ar tame laikraštyje ir populiariuose anekdotų leidiniuose paskelbti tekstai iš tikrųjų užrašyti Lietuvoje. Nemažą naujoviškų anekdotų rinkinį (LTR 6027) 1990 m. sudarė Molėtų rajono Balninkų mokyklos moksleiviai; pasakotojai ir čia nenurodomi. Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos specialybės studentams buvo išvardyti anekdotų personažai (studentus apklausė Giedrė Barkauskaitė) ir paprašyta užrašyti prisimenamus kūrinius. Studentai neprisiminė nė vieno anekdoto apie komunistinius vadus ar tuometinę žmonių buitį, bet užrašė anekdotų apie Petriuką. Gali būti, kad anekdotų apie komunistinius vadus ir to meto politinę situaciją aktualumas blėsta ir mažai tėra vilčių užrašyti daugiau jų variantų.

Rusijoje ir kitose šalyse – buvusiose Tarybų Sąjungos respublikose – XX a. šeštajame dešimtmetyje pasakoti armėnų radijo ciklo anekdotai pirmiausia pristatyti užsienio folkloristų (Hellberg-Hirn 1985); rusų politinius anekdotus kaupė vokiečių folkloristas Lutzas Röhrichas (dalis jų buvo panaudota 2002 m. Augsburgėje vykusios tarptautinės konferencijos „Pasakojimai tarp kultūrų“ linksmame vakaro pranešime). Politinę situaciją vertinantys anekdotai Rusijos spaudoje pradėti skelbti tik 1989 metais. Lietuvoje funkcionavusių panašių anekdotų vertinimui bene naudingiausia Aleksandro Belousovo apžvalga (Белуцов 2003: 581–598). Autorius pristato gana daug naujoviškų anekdotų, cituoja nemažai mus dominančių ciklų kūrinių. Atrodo, kad apžvalgos autorius naudoja savo atmintyje išsaugotus anekdotus (gausių citatų šaltiniai nenurodomi). Lietuvoje iš spaudos ir rankraštinių šaltinių atrinkti politiniai anekdotai šių eilučių autorės semantiškai interpretuoti ir klasifikuoti kartu su ilgai tradicijoje funkcionuojančiais šio žanro kūrinių. Jie paskelbti 1994 m. leidinyje „Lietuvių liaudies anekdotai“ (LLA). Apie keletą politinių anekdotų užsiminta straipsnyje „Naujoviški anekdotai: santykiai su ilgaamžė tradicija“ (Kerbelytė 2008: 107–116). Anekdotus apie sąlygiškumą ir nutylėjimą

nepripažįstantį Petriuką tiria Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, savo paties surinktus anekdotus pagal vaizduojamus personažus suklasifikavo ir bakalauro bei magistro darbuose aprašė V. Kiškis.

Dauguma XX a. pabaigos politinių anekdotų labiau plito Rusijos miestuose (Бахтин 2002: 306–309). Tokių pačių anekdotų mums teko girdėti Vilniuje. Iš mūsų kaimo žmonių užrašyta kūrinėlių, kuriuose šaipomasi iš savaip rusiškus posakius supratusių deputatų, iš žemdirbius mokiusių instruktorių bei girtuoklių kolūkių pirminkų. Kol kas politinių anekdotų, kaip folkloro žanro, istorijos tarpsnio nuodugnesni tyrimai vargu ar įmanomi. Nebent ateityje atsirastų seniau sukauptų kolekcijų, kuriose atsispindėtų kūrinėlių variavimas ir jų užrašymo duomenys.

Pristatysime Lietuvoje užrašytus ar spaudoje paskelbtus tam tikriems ciklams atstovaujančius anekdotus, prisimindami seką, kuria išpopuliarėję įvaizdžiai užleisdavo vietą kitiems, taip pat nelabai ilgaamžiams personažams.

Kodėl Lietuvoje užrašyti vos keli anekdotai, kuriuose veikia dar gyvas Stalinas, paaiškina vienas kūrinėlis, kuriame Stalinas pasirodo besąs pranašesnis už Ruzveltą: pastarasis sakė surinkęs du toms anekdotų, o Stalinas dar daugiau – du lagerius (KLPTK 4 3.1.0.14.-2-6; LLA 517). Siužete, kurio užrašyta net dešimt variantų, trys personažai naudoja savo sukurtą instituciją ar idėją kaip bauginimo priemonę, norėdami sutramdyti neklusnų gyvulį ar atsikratyti persekiotojų. Hitleris žinojo, kad net kiaulė bijo būti įrašyta į SS, Stalinas – kad kelią užtvėręs jautis labiausiai bijosi patekti į kolūkių, o Chruščiovas – kad plėšikai nenorės jo persekioti, kai sužinos, jog tas kelias veda į komunizmą (KLPTK 4 1.1.1.18.-1-19, 20; LLA 102). Stalinas kaip kolūkių kūrimo iniciatorius minimas panašiam į tikro įvykio atpasakojimą tekste, užrašytame tik 1992 metais. Kai vienoje Kauno gamykloje lektorius Staliną pavadino karvedžiu, klausytojas pasinaudojo galimybe savaip interpretuoti šį žodį ir pritarė, kad tikrai *karvedys*: jo brolio paskutinę karvę išvedęs (KLPTK 4 1.1.1.27.-11-32; LLA 402).

Daugiau užrašyta anekdotų, kuriais atsiliepiama į įvykius po Stalino mirties. Keli nauji vadai kalbasi su jo šešėliu, nepamiršusiu gyvajam būdingų sprendimų ir kalbėjimo manieros. Antai sužinojęs, kad Siniavskis kažką rašinėja, Stalino šešėlis klausia: „Ar tas pats Siniavskis, kuris futbolą komentuoja?“ – „Ne, kitas.“ – „Argi mums reikia dviejų Siniavskių?“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-17-45; LLA 187). Klausiamas, kaip sutaisyti Armėniją ir Azerbaidžaną, Stalino šešėlis pataria abi respublikas sujungti. Paklaustas, kur būtų sostinė – Baku ar Jerevane, atsako: „Magadane, brangusis“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-17-46; LLA 186). Stalino šešėlis siūlo ypač išradingą, bet antihumanišką problemos sprendimą. Amžininkų paliudyta, kad taip problemas sprendavo ir gyvas Stalinas: „Nėra žmogaus, nėra ir problemos.“ Anekdote pakako vietovardžio *Magadanas*, kad būtų priminti „tautų tėvo“ sumanyti dešimčių tūkstančių skirtingų tautybių žmonių trėmimai ar visų ingušų, Krymo totorių perkėlimai. Keli anekdotai skirti Stalino palaikų išgabenimui iš mauzoliejaus. Viename jų sakoma, kad ant jo kapo po mirties reabilituotųjų vardu buvęs padėtas vainikas „po mirties represuotajam“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-9-76; LLA 224).

XX a. šeštajame dešimtmetyje išpopuliarėjo ir seniems anekdotams būdinga forma – klausimai ir šmaikštūs atsakymai. Naujovė – kaukazičių akcentu kalbančio armėnų radijo įvaizdis. Plito panašūs ir minkles juokavimai: objektas apibūdinamas kartu nesiderinančiais požymiais ir reikalaujama netikėto atsakymo. Pavyzdžiui, klausiamo: „Kas tai – žalia, cypia ir padėta po pagalve?“ Kai klausiamas žmogus ilgai mąsto, jam pasakoma, jog tai silkė. Šis stebisi: „Kodėl žalia?“ – „Aš ją nudažiau.“ – „Kodėl po pagalve?“ – „Mano silkė – kur noriu, ten padėdu.“ Arba: „Galva, kojos, galva, kojos. Kas tai?“ – „Karapetas nuo kalno nukrito“ (šie anekdotai išliko straipsnio autorės atmintyje). Iš tokių absurdiškų klausimų ir atsakymų Lietuvoje užrašytas vos vienas kitas tekstas (pvz., apie darže pastatytą fortepijoną, KLPTK 4 3.1.0.10.-5-4). Porą kartų užrašytas klausimas: „Ką gausime, sukryžminę ežį su gyvate?“ Į jį atsakoma: „Du metrus spygliuotos vielos“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-6-65; LLA 321). Šį kartą užrašytų tekstų skaičius, atrodo, atitinka tikrovę: tokių kūrinių retai kada teko girdėti. Tačiau dialogų su armėnų radiju, kuriuose buvo šaipomasi iš valdžios agitacinės frazeologijos, girdėta daug kartų. Pavyzdžiui, į klausimą, ar Armėnijoje bus komunizmas, atsakoma: nebus, nes komunizmas ne už kalnų, o Armėnija – už kalnų (KLPTK 4 1.1.1.25.-2-40). Į klausimą, ar bus trečias pasaulinis karas, atsakoma: nebus, bet bus tokia arši kova už taiką, kad akmenis ant akmenis neliks (KLPTK 4 1.1.1.25.-3-37).

Maždaug tuo pat metu, kai plito armėnų radijo dialogai, išpopuliarėjo originaliai mąstantis ir išradinagai veikiantis personažas Rabinovičius / Abramovičius / Goldbergas. Kadangi Rabinovičius atsiliepė apie politinį klimatą liečiančius dalykus, tapo populiarūs ir seni anekdotai, kuriuose žydai šaiposi iš savo apsukrumo, išradingumo, mokėjimo derėtis. Lietuvoje buvo populiarus anekdotas, kad Goldbergo sūnūs kuria komunizmą skirtingose šalyse, tik ne Izraelyje: „Ką tu – savame krašte?“ Į klausimą, ar galima sukurti komunizmą Izraelyje, atsakoma: „Kam mažai šaliai tokia didelė laimė?“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-5-54, 1.1.1.25.-9-73; LLA 298). Šiuose anekdotuose komunizmas vertinamas taip pat, kaip viename armėnų radijo dialoge. Į klausimą, ar galima sukurti komunizmą vienoje šalyje, armėnų radijas atsakė: galima, bet gyventi patartina kitoje (KLPTK 4 1.1.1.25.-5-46; LLA 297). Kaip rodo užrašyti tekstai ir asmeninė patirtis, Lietuvoje buvo pasakojami anekdotai, kuriuose Rabinovičius šaiposi iš tais laikais nepaprasta blygybe laikyto giminių turėjimo užsienyje, iš Chruščiovo pažadų, kad greitai visi gyvensią labai gerai (KLPTK 4 1.1.1.27.-11-38). Į klausimą, ar čia gyvena Rabinovičius, šis atsako: „Rabinovičius ne gyvena, o kankinasi“ (KLPTK 4 1.1.1.27.-11-19).

Šis personažas netikėtai patiko dabartiniams Lietuvos kariškiams. Greičiausiai per internetą sužinotuose anekdotuose Rabinovičius jau veikia Čėčėnijos kare – jis išmaino rusų kariškių slaptus dokumentus / pulko vėliavą į čėčėnų dokumentus / vėliavą ir vis gauna atostogų (KA 7).

1968 m. tankais nuslopinus Prahos pavasarį, Lietuvą pasiekė ir buvo kartojamas anekdotas, sukurtas pagal tradicinį modelį – skirtingų tautybių žmonių elgesio palyginimą. Jame prancūzas ir rusas aiškina, koku transportu važiuoja į darbą, o koku – į užsienį. Nors į Čėkoslovakiją tankais važiavo skirtingų tautybių kareiviai, anekdote at-

sirado tanku į užsienį važiuojančio ruso įvaizdis (KLPTK 4 1.1.1.25.-9-56; LLA 287). Prisimintas lenkų kino filmas „Trys tankistai ir šuo“. Kai juos siuntė į Čekoslovakiją, šuo vykti atsisakė – jis šuo, o ne kiaulė (KLPTK 4 1.1.1.25.-8-80).

Nikitos Chruščiovo iškeltas tikslas pavyti ir pralenkti Ameriką paskatino kurti anekdotą, kuriame sakoma, kad pralenkti nepatogu, nes pamatytų nuogus užpakalius (KLPTK 4 1.1.1.25.-5-45). Ironiškai kalbama apie Tarybų Sąjungos technikos pranašumą, žmonių būstus, atlyginimus. Dažnai naudojamas užsieniečiams nenusileidžiančio ruso įvaizdis. Antai pirtyje pasigirdo skambučiai – amerikietis išsitraukė telefono aparatą iš ausies, japonas – iš danties, o rusas paleido natūralų garsą ir pasakė: „Faksas atėjo“ (iš autorės atminties). Kai gamyklą apžiūrintis amerikietis paklausė, kas laikoma cisternose, rusas atsakė: „Rašalas gamyklos kontorai“ (KLPTK 4 1.1.1.2.-4-29). Arba rusas pririšo savo zaporožietį prie amerikiečio automobilio ir laimėjo lenktynes; teisėjas, pamatęs rūkstant dūmus, pamanė, kad rusas įjungė reaktivinę variklį (KLPTK 4 3.1.0.13.-4-3).

Anekdotais atsiliepta į tai, kad parduotuvėse nebuvo būtiniausių maisto produktų. Į pirkėjo klausimą: „Ar neturite mėsos?“, pardavėja atsako, kad ji neturinti žuvų, o mėsos nėra kitame skyriuje (KLPTK 4 1.1.1.27.-11-34; LLA 408). Vyresni žmonės prisimena ilgas eiles ir atsiradusį įprotį pirmiausia kuo skubiau užimti eilę, o paskui klausti: „Ką duoda?“ Anekdote atsispindi nuolat pasitaikanti situacija, kai kiekvienas stovintis eilėje nesupranta informacijos, nes tikisi gauti tai, ko jam reikia. Į tradicinį klausimą, ką duoda, meno žinovas atsako: „Rembrantą.“ Norinčiai pasisiūdyti naują suknelę moteriai atrodo, kad parduodamas audinys. Ji pasitikslinka: „Ar stipresnis už kremplėną?“ Į klausimą atsako žmogus, kuris tikisi, kad „duoda“ gėrimus: „Nežinau, imu tik tris butelius“ (KLPTK 4 3.2.0.10.-9-11; LLA 1021). Samprotauta, kaip skerdziami galvijai, ir daryta išvada, kad greičiausiai sprogdinami, nes parduodamos tik jų galvos ir kanopos (KLPTK 4 1.1.1.25.-8-100; LLA 259). Gavęs pardavėjos atsakymą, kad parduotuvėje yra ir mėsos, ir dešrų, pirkėjas klausia, ar ši nejuokauja. Jam atsako: „Jūs pirmas pradėjote“ (KLPTK 4 1.1.1.27.-11-41). Šaipytasi iš labai išgarsintų chemijos pramonės kėlimo (KLPTK 4 1.1.1.25.-6-77; LLA 205), iš šešerių metų plano, kurį įvykdžius, žmonės šviesią nuogais kūnais (KLPTK 4 1.1.1.25.-6-76), iš planų, dėl kurių višta nespėjanti net užpakalio nusišluostyti (KLPTK 4 1.2.1.22.-3-17; LLA 268). Bene daugiausia anekdotų sukėlė Chruščiovo pažadas, kad greitai būsias komunizmas. Komunizmo „pastatymas“ vertintas kaip ilgiausias anekdotas (KLPTK 4 1.1.1.25.-7-31). Kai Chruščiovas kalbėjo kolūkiečiams, esą viena koja jie jau stovį komunizme, jis nenumatė, kad klausytojas pasinaudos šiais jo žodžiais ir sukels komišką vaizdą, paprašydamas patikslinti: „Ar dar ilgai stovėsime išsižergę?“ (KLPTK 4 1.2.1.12.-11-4; LLA 133).

Chruščiovas įsiminė kaip žmogus, užbaigęs Stalino kultą, tačiau anekdotuose jis nelaikytas herojumi, nes bijo, kad Stalinas neprisikeltų (KLPTK 4 1.1.1.25.-6-54, 1.1.1.25.-4-25; LLA 142, 192). Komiškai interpretuotas ir šioks toks įtarumo sumažėjimas. Antai žmogus sužino, kad parduotuvėje nėra nei ikrių, nei lašių, ir užsirašo. Kažkas pasako, kad anksčiau už tokį veiksmą jį sušaudytų. Supratęs pasa-

kymą, kad dabar jau nešauda, žmogus užsirašo išvada: „Šovinių irgi nėra“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-7-7; LLA 132).

Reaguota į tai, kad prekybininkai būtinas prekes laikydavo „dėkingiesiems“ ar arčiau valdžios buvusiems žmonėms, kurie į parduotuves eidavo pro užpakalines duris. Svarstyta, kad Spalio revoliucija sukeitė duris: pirma ponai vaikščiojo pro parazines duris, prasčiokai – pro užpakalines, o po revoliucijos – atvirkščiai (KLPTK 4 1.1.1.25.-9-75; LLA 285). Atsiliepta į pastangas aprūpinti Maskvą, provincijos gyventojus paliekant be maisto produktų. Sugretinti išvežamų žmonių ir gyvulių jausmai: kai Stalinas vežė žmones, žviegė kiaulės, o kai išveža kiaules, žviegia žmonės (KLPTK 4 1.1.1.25.-9-55). Kadangi daugelį dešimtmečių žmonės buvo priversti ieškoti būtiniausių dalykų, prekių galėdavo gauti tik už pateiktus talonus, į tai reaguoję anekdotai siek tiek „pasendavo“ ir vėl tapdavo aktualūs. Talonai pristatomi ne tik kaip šiokių tokių gėrybių gavimo priemonė. Antai vilkas sakosi suėsiąs kiškį, o tas primena esąs neliečiamas: „Ar taloną mėšai turi?“ (KLPTK 4 1.1.1.3.-4-1).

Anekdotuose įvertintos propagandos pastangos taip įkalti į galvas politinių veikėjų įvaizdžius, kad vaikai nebepažintų jų dainelėse minimų gyvūnelių, o studentai pirmiausia prisimintų ne savo pasirinkto dalyko žinias. Darželio auklėtoja nori, kad vaikai atpažintų kiškį, ir nusako jo išvaizdos bruožus; vaikučiai džiaugsmingai sušunka: „Leninas!“ Medicinos studentas neatpažįsta, kieno skeletai. Norėdamas jam padėti, dėstytojas prašo prisiminti, ką nuolat kartodavo. Studentas stebisi: „Nejaugi tai Markso ir Engelso griaučiai?“ (KLPTK 4 1.2.1.27.-11-1, 2; LLA 963).

Kuriant logiškai nemąstančio, net savarankiškai neprotaujančio, kitų parengtų raštų skaitovo Leonido Brežnevo įvaizdį, buvo panaudoti senieji anekdotai. Tik siek tiek pakeistas senas tarptautinis anekdotas, kad tarnas padavęs ponui skirtingų porų batus ir paaiškines, kad nevienodi ir kiti batai. Tarno vietą užėmė į užsienį vykstantis Brežnevas, apsiavęs skirtingų porų batais. Į patarimą grįžti ir persiauti, jis atsako: „Nieko nebus: ir namie tokie patys liko“ (KLPTK 4 1.2.1.25.-19-13; LLA 751). Nuo tikrovės mažai skyrėsi anekdotai, kuriuose Brežnevo neįmanoma įtikinti, kad jis klysta. Indijoje jis skaito kreipinį „Margaret Tetčer“ ir nenori kreiptis į Indirą Gandi, nes parašyta „Tetčer“ (KLPTK 4 1.2.1.27.-4-11; LLA 964). Tribūnoje Brežnevas du kartus perskaito tą patį tekstą, nes gavo du jo egzempliorius (iš autorės atminties). Šaipomasi iš Brežnevo menko išsilavinimo. Pamatęs Antonui Čechovui pastatytą paminklą, jis klausia, ar tai ne tas, kuris parašė „Mumu“. Išgirdęs, jog „Mumu“ parašė Ivanas Turgenevas, Brežnevas stebisi, kad „Mumu“ parašė Turgenevas, o paminklą pastatė Čechovui (KLPTK 4 1.2.1.25.-2-51; LLA 752). Kaip žinoma, kituose anekdotuose apsakymą „Mumu“ prisimena tik neišmanėliai.

Visiškai trumpai valdžioje tebuvę (greitai iškelia vė į aną pasaulį) Jurijus Andropovas ir Dmitrijus Černenka anekdotuose įsamžinti beveik nespėjo. Tačiau šių ligotų ir solidaus amžiaus žmonių išrinkimas paskatino juokauti, kad valdžioje reikalingi seni paliegėliai. Viename anekdote kaip tik toks žmogus supranta tinkas į generalinio sekretoriaus postą (KLPTK 4 1.1.1.26.-9-5; LLA 346), o kitame velnias, paprašytas nunešti seną žmogų į senelių prieglaudą, nuneša jį į TSKP CK posėdį (KLPTK 4 1.2.1.27.-10-44). Aiškinama, kuo socializmas skiriasi nuo monarchijos:

monarchas perduoda valdžią sūnui, o socialistinėje šalyje – senelis seneliui (KLPTK 4 1.1.1.25.-18-38; LLA 284).

Gavęs valdžią, Michailas Gorbačiovas panaikino griežtą cenzūrą, o kartu ir po-reikį kurti anekdotus. Politinių anekdotų, kurių centre būtų Gorbačiovas, yra vos keletas. Pastebėtos bergždžios jo pastangos sustabdyti ekonomikos griūtį. Gavęs pranešimą, kad stipma vištos, jis siūlė keistas priemones, o kai visos vištos pastipo, apgailestavo: dar turėjęs idėjų, kaip jas gelbėti (KLPTK 4 1.2.1.17.-3-27; LLA 688). Gorbačiovas nesusikalba su žmonėmis: sužinojęs, kad visi kolūkio vadovai geria, jis sako, jog būtina keisti aparatą, o pašnekovas supranta, kad reikia naujo aparato naminei varyti (KLPTK 4 1.2.1.27.-14-24; LLA 957). Jam lankantis statyboje, darbininkai vežioja tuščius karučius: nėra laiko juos pakrauti (KLPTK 4 1.2.1.25.-17-20; LLA 806).

Kartais pastebimas ir nepritarimas Gorbačiovo veiksams. Kai jis leidęs žmonėms vykti į užsienį, visi pabėgę, o jis likęs vienas (KLPTK 4 1.1.1.27.-4-8; LLA 406). Ne visi suprato Gorbačiovo paskelbtą persitvarkymą. Šis politikos tarpsnis seniai žinomo anekdoto variante minimas greta žemės ūkį sugriovusių sumanymų ir labai įgrisusios propagandos. Nuskendusio tarybinio laivo kapitonas klausia žmogėdras, ar pas juos buvo kolektyvizacija, asmenybės kultas, ar jie šventė Lenino jubiliejų, ar buvo perestrojka. Žmogėdros atsako, kad nieko tokio nebuvo. Kapitonas nustebęs: „Kodėl jūs taip sužvėrėjote?“ (KLPTK 4 1.1.1.27.-10-2; LLA 403). Į klausimą, kas sugalvojo pertvarką – komunistai ar mokslininkai, atsakoma, kad komunistai, nes mokslininkai būtų pirma išmėginę su gyvuliais (KLPTK 4 1.1.1.25.-6-83). Atsipeikėjęs girtuoklis nieko neprisiminė, tik kartojo: „Lenino gimimo diena“ arba „Perestrojka, perestrojka“ (KLPTK 4 1.2.1.10.-9-49). Ypač populiarius buvo anekdotas, kuriame suaugęs žmogus ar moksleivis aiškina, kodėl atėjo suglamžytais drabužiais: pabijojęs įjungti lygintuvą, nes iš televizoriaus ir radijo aparato sklido – „Lenino idėjos gyvos / Perestrojka“ (KLPTK 4 1.1.1.25.- 8-76; LLA 265).

Dauguma Lietuvoje užrašytų anekdotų buvo pasakojami rusiškai už šalies ribų. Tarp lietuviškų variantų pavyko aptikti vos keletą, kuriuose veiksmas vyksta pas mus. Pirmiau minėtame siužete pirkėjas mėsos negauna Marijampolės parduotuvėje. Kitame anekdote pasakojama apie rastą originalią išeitį: Lietuvos prekybos ministerijai patarta parduotuvėse prie durų pastatyti vieną pardavėją, kuri kartotų: „Nieko nėra“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-17-43). Šios realijos iš esmės nepakeitė anekdotų turinio. Tačiau anekdote, kuriame naktį šūvio pažadintas kaunietis klausia, ar mėsos atvežė (KLPTK 4 1.2.1.25.-11-13; LLA 802), geriau tiktų koks nors rusų provincijos miestas; lietuviai vargu ar buvo taip išsiilgę mėsos, kad kiekvieną triukšmą palaikytų laukiamu signalu, jog reikia bėgti į parduotuvę.

Pompastiški suvažiavimai ir Aukščiausiosios Tarybos sesijos, kur delegatai ir deputatai kaip robotai kėlė rankas, balsuodami nežinia už ką, arba plojo, davė akstiną rasti daugeliui anekdotų. Juose deputatai balsuoja namie valgydami pietus ir net troleibuse, kai kas nors užsnūdusiam numina koją. Nesusigaudančių deputatų įvaizdį praturtino ir lietuvių sukurti anekdotai. Viename jų iš sesijos namo grįžęs deputatas sakosi sužinojęs, kad Velykos bus rudenį, o kitas džiaugėsi Maskvoje labai išgarsė-

jęs – visi nuolat šaukė: „Savickas Jūzups, Savickas Jūzups!“ (KLPTK 4 1.2.1.25.-12-12; LLA 842; Krž 495).

Lietuviai pastebėjo Petro Griškevičiaus nuolankų paklusnumą Maskvai. Jam iš Maskvos atsiųstame automobilyje trūko vairo. Buvo paaiškinta, kad nesijaudintų: vairuosią iš Maskvos (KLPTK 4 1.1.1.27.-3-22). Griškevičius taip pasidavė Maskvos poveikiui, kad Vilniuje giedrą dieną dangstėsi skėčiu, nes „Maskvoje jau lyja“ (KLPTK 4 1.2.1.10.-5-10; LLA 736). Mėginimai užgniaužti Lietuvos nepriklausomybės siekį atsispindi anekdote, kuriame komunistų prisidėjęs krokodilas šaukia: „Tegyvuoja Burokevičius!“ (KLPTK 4 1.1.1.25.8-82; LLA 135).

Kūrybingumą sužadindavo ne tik politiniai įvykiai ar gyvenimo sąlygos. Kino filmas, kuriame Rusijos Pilietinio karo divizijos vado Vasilijaus Čiapajevo sumanumo ir drąsos hiperbolizavimas derinasi su komiškais epizodais, paskatino kurti anekdotų personažo įvaizdį. Daugelyje anekdotų Čiapajevas iš tikrųjų sumaniai slepia pralaimėjimą. Pavyzdžiui, jis joja bėgančios nuo baltųjų divizijos priešakyje ir tikina, kad žemė apvali – apjosią ir smogsią priešui iš užnugario (KLPTK 4 1.1.1.12.- 9-21). Anekdotų cikle Čiapajevas ir mažaraštis (neskiriantis konservatorijos nuo konservų; manantis, kad ketvirtis ir ketvirtis – pusė litro, o Niutonas – vieno eskadrono žirgas), ir pasitikintis savimi (negalintis išgerti tik degtinės jūros, nes nėra tokio didelio agurko – KLPTK 4 1.1.1.25.-5-18), ir išradingai naudojantis girnopusę vietoj laikrodžio (KLPTK 4 1.1.1.17.-3-36), ir mokantis teisingai paaiškinti tuo metu vartojamų sąvokų reikšmes. Pavyzdžiui, *viešumas* – Petka gali kalbėti ką nori, už tai nieko nebus – nei naujo balno, nei apsiausto, nei atostogų (KLPTK 4 1.1.1.25.-11-59).

Čiapajevo įvaizdis atgaivino nemažai tarptautinių anekdotų siužetų. Pavyzdžiui, Čiapajevas laikomas nuskendusiu, o iš tikrųjų jis taip gudriai pasislėpė nuo baltųjų. Po daugelio metų jis iškišęs iš vandens galvą ir paklauses, ar baltieji jau prajoję (KLPTK 4 1.1.1.1.-5-1). Analogijų galima rasti Europos tautų anekdotuose. Gal todėl Čiapajevo įvaizdis buvo ir naujas, ir pažįstamas, suprantamas. Ko gero, anekdotai apie Čiapajevą ir jo bendražygį Petką pirmąja tarp Lietuvoje užrašytų iš svetur atėjusių humoristinių kūrinių. Gana daug Čiapajevą vaizduojančių anekdotų iš mūsų kariškių užrašė ir internete rado V. Kiškis (KA 378–456). Čiapajevo ciklas pasipildė, tačiau daugelio šių anekdotų negalima pacituoti, nes jie gerokai peržengia padorumo ribas.

XX a. pabaigoje Lietuvą pasiekė anekdotų ciklas, kurio komiškas personažas – darniai bendraujantis su gamta, bet civilizacijos dalykų nepažįstantis čiukčius. Į klausimą „Gal norite spalvoto televizoriaus?“ jis atsako: „Duokite žalią“ (KLPTK 4 1.2.1.25.-12-21). Jis mano, kad televizoriui tereikia jungiklio, o apie elektrą nieko nežino (KLPTK 4 1.2.1.25.-8-47). Jis kasa dvi duobes, nes jam reikia dviejų nuotraukų iki pusės (KLPTK 4 1.2.1.25.-8-49). Viename anekdote naivuolis čiukčius veikia Vilniuje. Jis nori nusistumti į tundrą Gedimino pilies bokštą. Kai kažkas pavogė jo lagaminą, čiukčius apsidžiaugė, kad toli nusistūmė, nes jau nematyti lagaminas (KLPTK 4 1.2.1.25.-2-47; LLA 799). Neteisingai vertinantis tundroje nematytus dalykus, čiukčius visiškai kitoks savo aplinkoje. Jis pažadino miegojusį lokį ir bėgo jurtos link, o žvėris vijosi. Atvykėlis medžiotojas nesuprato, kodėl tundros gyvento-

jas klausė, ar jis drąsus ir protingas, ir lokį nušovė. Čiukčius paklausė: „Kas jį temps iki jurtos?“ (KLPTK 1.2.1.27.-3-8). Anekdotą, kuriame čiukčius stengiasi perpjauti bombą ir nekreipia dėmesio į perspėjimą, kad sprogs, nes dar kitą turi, Lietuvos kariškiai pritaikė kareiviams savanoriams pašiepti (KA 207).

Lietuvos miestuose buvo pasakojami anekdotų ciklai, kuriuose veikė kvailiai arba girtuokliai. Šie ciklai kone iki šiol populiarūs Rusijoje. Kol kas nėra rusų anekdotų išsamių publikacijų, todėl sunku pasakyti, kokiais siužetais tuos ciklus praturtino Lietuvos gyventojai. Anekdotų apie labai riboto proto kariškius vertimų iš rusų kalbos galima rasti V. Kiškio rankraštiniam rinkinyje. Kartais prastas vertimas neperteikia situacijos komiškumo. Pavyzdžiui, rusų anekdote karininkas kareiviams įsako: „...Išsirikiuokit nuo manęs iki kito kelmo.“ Taip netyčia jis save pavadina *kelmu*, t. y. visišku netikėliu. Lietuviškai išvertus „nuo manęs iki kito stulpo“, veiksmo komizmo nebeliko (KA 163). *Stulpu / visuomenės stulpu* vadinamas labai reikšmingas, teigiamai suvokiamas žmogus.

Kino filmas „Šešiolika pavasario akimirku“ sukėlė srautą visokiausių anekdotų, kurių centre buvo filmo personažas – Antrojo pasaulinio karo metų Tarybų Sąjungos žvalgas Vokietijoje Štirlicas. Anekdotuose gerokai šaipomasi iš filme pavaizduotos didvyriškos, niekada nepasimetančios asmenybės. Štirlicas žingsniuoja per sniego pusnis, nemato grybų ir daro logišką išvadą: „Matyt, ne sezonas“ (KLPTK 4 1.1.1.25.-8-81). Kai Miuleris klausia, kur Štirlicas gavęs raudonas trumpikes, žvalgas karštligišškai mąsto, iš kur vokietis apie jas sužinojo. Jį nuramina Miulerio patarimas užsisiegti kelnes (KLPTK 4 1.1.1.27.-11-40). Štirlicas gana populiarus dabartinių Lietuvos kariškių repertuare. Šiam personažui priskirta keletas anekdotų, kuriuose Rusijoje figūravo ypač budrus KGB seklys majoras Proninas. Kaip ir Proninas, Štirlicas priešus stebi visur – net tualete Miuleris staiga išvysta iš klozeto žiūrinčią Štirlico akį (KA 519).

Rusijos ir Lietuvos moksleivių ir paauglių pasakojamų anekdotų personažai Vovočka ir Petriukas labai panašūs. Jie abu nepripažįsta suaugusiųjų etiketo: garsiai ir viešai vartoja žodžius, kuriuos suaugusieji taria tik tam tikroje neoficialioje aplinkoje, abu glumina mokytojus atvirumu, o tėvus – išradingai išsisukdami iš keblių situacijų. Kai kuriuose Lietuvoje užrašytuose anekdotuose jokių sąlygiškumų nepripažįstantis paauglys taip pat vadinamas Vovočka, net kaip įvykio vieta nurodoma Maskva (LLA 86, 265). Daugumoje perimtų anekdotų vartojamas lietuviškas vardas Petriukas. Lietuviškame cikle apstu komiškų įvykių, kurie tarpukario metais buvo intensyviai renkami ir skelbiami „Aušrinėje“. Atrodo, kad dalį anekdotų apie Petriuką yra sukūrę lietuvių moksleiviai. Tarp V. Kiškio sukauptų vaikiškų anekdotų gana daug tekstų, kuriuose personažas vadinamas skirtingoms Vakarų Europos tautoms būdingais vardais – Pjeru, Hansu, Žaku, Seržu, Liusi, Čarliu ir kt. (žr. VDU ER 1370). Tai rodo, kad maištaujantis paauglys tapo tarptautiniu personažu. Anekdotai apie jį sparčiai plinta, ypač padedant internetui, o nacionaliniai kūrinėlių repertuarai darosi panašūs.

Dalis V. Kiškio iš interneto surinktų anekdotais laikomų tekstų kelia susirūpinimą: juose esesininkai linksminasi besityčiodami iš koncentracijos stovyklų kalinių.

Normaliam suaugusiam žmogui vaizduojamos situacijos šiurpios ir antihumaniškos, bet platinantiems tekstus internete jos atrodo tik komiškos. Tai dar vienas pavyzdys, kai, nesant moralinės cenzūros, interneto galimybės pasitelkiamos humanistišioms vertybėms naikinti. Atrodo, kad tai irgi tarptautinis reiškinys; dėl jo plitimo turėtų susirūpinti tiek Lietuvos, tiek kitų valstybių vadovybės.

Taigi iš naujoviškų XX a. susiformavusių keliaujančių anekdotų ciklą vertingiausiai laikytini tie, kuriuose atsispindi visuomenės klimatas, iškeliami komiški politinių veikėjų bruožai. Griežtos cenzūros suvaržytiems žmonėms šie anekdotai atstojo galimybę sakyti tikrą nuomonę. Pažymėtina, kad dauguma šių anekdotų semantiškai interpretuojami kaip teisingi vertinimai ir priskirti tipo 1.1.1.25. *Herojus teisingai vertina aplinką* skirtingoms versijoms. Tiesos sakymo ilgesį tam tikru mastu reiškė ir sąlygiškumą nepaisančio paauglio įvaizdis. Kiti anekdotai leido polemizuoti dėl pompastikos, besaikio tam tikrų veikėjų ar kino filmuose sukurtų įvaizdžių idealizavimo. Šių anekdotų herojai labai dažnai nesusigauja situacijoje, daro logines klaidas. Gana daug kūrinių priskirta tipui 1.2.1.25. *Herojus neteisingai vertina aplinką*.

Svetur sukurti anekdotai plito Lietuvoje dėl to, kad jie buvo aktualūs, jų nereikėjo specialiai pritaikyti. Lietuvos realijos labai retai įterpiamos; jos nekeičia keliaujančių anekdotų prasmės. Prie politinių klimatą apibūdinančių anekdotų kūrimo prisidėjo ir lietuviai.

Vis dėlto pastebimas susirūpinimą keliantis anekdotų nuosmukis, kai iš tikrųjų komiški veiksmai nebeskiriami nuo sadistinių, kai anekdotai jų pasakotojus ir klausytojus atiboja ne tik nuo kultūros, bet ir nuo moralės bei žmoniškumo nuostatų.

ŠALTINIAI

- KA – Valdas Kiškis. *Šiuolaikiniai kariški anekdotai Lietuvoje*: Etnologijos bakalauro darbas, Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedra, 2007, [priedas].
- KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 4: *Pasakojimai. Anekdotai. Oracijos*, Kaunas, 2009.
- Krž – *Kražiai*, redaktorių kolegija, pirm. Antanas Tyla, Vilnius–Kaunas, 1993.
- LLA – *Lietuvių liaudies anekdotai*, parengė Bronislava Kerbelytė ir Povilas Krikščiūnas, Vilnius, 1994.
- VDU ER 1370 – *Anekdotai apie vaikus*, surinko Valdas Kiškis 2006–2008 m.

LITERATŪRA

- Hellberg-Him Elena 1985. The Other Way Round: The Jokelore of Radio Yerevan, *Arv: Scandinavian Yearbook of Folklore*, vol. 26, No. 2.
- Kerbelytė Bronislava 2008. Naujoviški anekdotai: santykiai su ilgaamže tradicija, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 107–116.
- Бахтин Владимир 2002. *Рассказы красная*, Санкт-Петербург.
- Белюсов Александр 2003. Современный анекдот, кн.: *Современный городской фольклор*, отв. ред. серии С. Ю. Неклюдов, Москва, p. 581–598.

THE COMMUNIST LEADERS AND PEOPLE'S SITUATION IN THE ANECDOTES RECORDED IN LITHUANIA

BRONISLAVA KERBELYTĖ

Summary

The article focuses on the cycles of anecdotes developed in the second half of the 20th century, centered on the political leaders of that time, on real persons made famous by the movies or idealized images. By use of comic, the activities of real persons, the social climate of the former SSSR and the daily routines of its people are described. Some anecdotes continue in the traditional vein of ridiculing the irrational thinking typical to the personages. The anecdotes escaping the political censorship used to be relevant and kept spreading traditionally – by oral means, foreign pieces being translated into Lithuanian. Lithuanians also more or less contributed to the creation of political anecdotes. Recently, internet is popular means of spreading the anecdotes; still, not only really funny pieces, but also the dirty or sadistic stories are thus popularized. This leaves us feeling sorry that spread of information is deprived of any moral censoring.

Gauta 2009-11-16

Publikacija parengta vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą mokslinių tyrimų projektą „Tradicijų tęstinumas ir kaita šiuolaikiniame lietuvių folklore: tyrimai ir sisteminimas“.